

Historia książki

*Przygotowała:
Róża Witkowska*

„Książki – okręty myśli
żeglujące po oceanach czasu i
troskliwie niosące swój
drogocenny ładunek z pokolenia
w pokolenie”

Francis Bacon

*Epoka książki
rękopiśmiennej*

I Żywa książka

Jak wyglądała pierwsza książka?

Część z nas odpowie, że była pisana odręcznie, ale niektórzy powiedzą, że była drukowana. Jeszcze inni powiedzą, że była wykonana z pergaminu a inni, że wryta w kamieniu.

W rzeczywistości pierwsza książka nie przypominała nam znanych książek. Miała ręce i nogi, umiała mówić a nawet śpiewać, bo to była żywa książka – *człowiek książka*.

Istniała ona w dawnych czasach, gdy ludzie nie umieli czytać ani pisać. Gdy nie istniały litery ani papier i nikt nie znał atramentu, a wszystkie prawa, wierzenia oraz podania przechowywano w pamięci ludzkiej.

II Ściany jaskiń i pismo obrazkowe

Pismo obrazkowe - (piktograficzne) powstało z rysunków przedstawiających w formie uproszczonej pojęcie dla przekazania myśli. Rysunki te ludzie pierwotni kreślili na skałach w pieczarach będących ich schronieniem, na korze drzewnej lub skórze, potem na kamieniu. Wyrażają one myśli przy pomocy rysunków, nie mających jeszcze bezpośredniego związku z dźwiękami mowy, np. uproszczone postacie ludzkie z łukami i zwierzę ze strzałą w nim tkwiącą zawiadamiąły o pomyślnych łowach.

Rysunki skalne z początku epoki neolitycznej znaleziono w Afryce Północnej, Indiach, Wschodniej Azji, Hiszpanii, południowej Francji oraz w Ameryce Środkowej.

III Gliniane tabliczki z pismem klinowym

Tabliczka gliniana
pokryta pismem
hieroglificzno-klinowym,
ok. 2600 p.n.e.

Gliniana
tabliczka
z Alalah,
okres
babiloński.
Dokument
w „kopercie”,
również
z gliny

Pismo klinowe – powstało ok. 4 tys. lat p.n.e. w Mezopotamii nad Eufratem i Tygrysem i było używane aż do połowy I tysiąclecia p.n.e. Przypisuje się je Sumerom, którzy używali glinianych tabliczek do pisania. Na tabliczkach odciskano znaki przy pomocy zaostrej twardej trzciny lub drewnianego ryłca. Znaki tego pisma mają kształt klinów lub gwoździ z trójkątną główką i wydłużoną kreską. Po obustronnym zapisaniu suszono je na słońcu lub wypalano, co nadawało im trwałość. Były gromadzone w bibliotekach lub archiwach władców. Wiele odnaleziono podczas wykopalisk na terenie Mezopotamii, Egiptu, Azji Mniejszej oraz w Grecji. Tabliczki gliniane służyły w tamtym okresie jako listy, dokumenty i książki, zależnie od rodzaju tekstu na nich zapisanego.

IV Egipski papirus z pismem hieroglificznym

Papirus – materiał pisarski otrzymywany z rośliny o tej samej nazwie występującej w Egipcie. Łodygi trzciny papirusowej krajano na cienkie paski, które układano na desce, przykrywając drugą warstwę pasków, prostopadle do poprzednich. Po zwilżeniu wodą, ubijano kamieniem lub drewnianym młotem lub prasowano. Wydzielający się sok sklejał paski w jednolitą masę. Następnie wygładzano kością, muszlą lub fiszbinem, suszono na słońcu, pojedyncze arkusze papirusu sklejało we wstęgi, z których powstawały zwoje.

Hieroglify – pismo obrazowe stosowane od III tys. p.n.e. Występują w nim trzy rodzaje znaków: fonogramy (zapis spółgłosek), znaki ideograficzne (słowa miały swoje odpowiedniki, np. „krzyż” oznaczał „życie”) i determinatywy (uściślenia dot. klas wyrazów, np. wszystkie imiona bóstw poprzedzane były znakiem siedzącej figurki boga). Hieroglify były zapisywane albo w kolumnach od góry do dołu, albo w rzędach; każdy znak posiada swoje lustrzane odbicie używane do zapisu w odwrotną stronę. Najlepiej znane są hieroglify egipskie odczytane przez J.F. Champolliona w 1822 r.

V Książka w starożytnej Grecji i Rzymie

Portret małżonków Paquio Proculo, fresk, Pompeje, I w. Ona trzyma tabliczki woskowe i rylce do pisania, on – papirusowy zwój

Tabliczki woskowe – przeznaczone przez starożytnych Rzymian i Greków do zapisywania tekstów o doraźnym znaczeniu (notatki, ćwiczenia szkolne, brudnopisy dokumentów). W tabliczkach drewnianych wydrążano warstwę wewnętrzną i wlewano w nią ciekłą warstwę roztopionego wosku, zabarwionego na czarno. Po zastygnięciu pisano po wosku metalowym rylcem. Na brzegu tabliczki miały otwory, przy pomocy których można je było połączyć. Dwie w dyptyk, trzy w tryptych, większą liczbę w poliptych. Odnaleziono tabliczko woskowe z I wieku n.e. w czasie wykopalisk na terenie Pompei i Herculanium.

Zwój – najstarsza forma książki, wytwarzana w starożytności od IV tysiąclecia p.n.e. Tekst pisano po wewnętrznej stronie zwoju. Na początku umieszczano skrócony tytuł pracy, pełny niekiedy podawano na końcu. Zwykle nawinięty był na drążek, z którego odwijano go prawą ręką, lewa związała część przeczytaną. Tekst najczęściej dzielono na kolumny. Format zwoju mierzono wg jego wysokości. W IV wieku n.e został on wyparty przez stosowany powszechnie kodeks.

VI Książka w średniowieczu

Salterz floriański, ok. 1370 – pocz. XV w.

Pergamin - materiał pisarski używany

we wczesnym średniowieczu. Do jego wyrobu stosowano specjalnie wyprawione skóry owcze, kozie lub cielęce. Czasem barwiono go na kolor czerwony, szafranowy, niebieski czy czarny. Wyrobem pergaminu w średniowieczu zajmowały się początkowo klasztory, od XII w. rzemieślnicy zwani pergaministami (malarskie bractwo cechowe św. Łukasza). Do XVI w. stosowano go do wykonywania rękopisów iluminowanych.

Kodeks - forma książki powstała u schyłku

czasów antycznych zamiast wcześniejszego zwoju. Było to kilka ze sobą związanych tabliczek woskowych. W podobny sposób w średniowieczu zaczęto składać karty pergaminowe, tworząc z nich posyty i składki o różnej ilości kart, przytwierdzone do drewnianych tabliczek jako okładzin. Ta nowa forma książki kształtowała się zapewne w ciągu II i III wieku n.e., upowszechniła się zaś ostatecznie w IV i V wieku. W średniowieczu kodeks był już jedyną formą książki z kartami pergaminowymi, a później papierowymi. Słynne kodeksy złote, srebrne i purpurowe były to rękopisy pergaminowe, z kartami często barwionymi purpurą, a pisane złotem lub srebrem malarskim. W zbiorach polskich złotym kodeksem jest np.

Ewangeliarz gnieźnieński.

Zdobienie rękopisów

Zdobienie rękopisów za pomocą efektów malarskich nazywano *iluminacją* (łac. *iluminare* – oświetlać, zdobić) i należało do *iluminatora*, który domalowywał w specjalnie pozostawionych przez pisarza pustych miejscach dekoracje, takie jak:

Inicjały – czyli ozdobne pierwsze litery poszczególnych rozdziałów lub ustępów. Na początku tekstu osiągały one znaczną wielkość i z czasem stały się kanwą, na której iluminator rozwijał cały swój kunszt dekoratorski. Motywy zdobnicze wyływały z kształtu litery i obejmowały cały margines. Wykonywane były przy użyciu różnorodnych barw, czasami też złota.

Miniatury – to kolorowe obrazki figuralne, stanowiące część inicjału lub niezależne ilustracje.

Floratury – ozdoba na marginesach w formie pnączy roślinnych, także często połączona z inicjałem.

Bordiury – czyli dekoracja ramowa, która wypełniała wszystkie marginesy. Czasami wplataną w nią drobne scenki rodzajowe lub satyryczne.

Oprawa rękopisów

Miała ona na celu ochronę książki przed zabrudzeniem lub zewnętrznym uszkodzeniem. Oprawę rękopisów zajmował się introligator. Oprawę stanowiły najczęściej deski powleczone skórą, grzbiet był usztywniony sklejonymi paskami pergaminu lub papieru, aby ciężkie książki nie niszczyły się podczas ich przenoszenia, na okładkach umieszczano metalowe narożniki z wypukłymi guzami. Elementem zabezpieczającym były również klamry, spinające górną i dolną deskę z przeciwnej strony grzbietu. W większości księgach znajdowały się łańcuchy mocujące je do pulpitów.

Wysoki poziom rzemiosła introligatorskiego przekładał się na artystyczną oprawę książek. Najstarszym sposobem zdobienia opraw skórzanych było wytłaczanie linii i ornamentów za pomocą strychnulca i małych stempli. Oprawy różniły się sposobem wykonania oraz stylem zdobnictwa i tak rozróżniamy:

Oprawy kopertowe – wykonane były ze szlachetnych gatunków barwionej skóry lub jedwabiu. Dolna okładzina oprawy zachodziła w kształcie kłapy do połowy górnej, dlatego nazywano ją oprawą kopertową. Ozdabiane były ornamentami geometrycznymi i odpowiadały stylowi sztuki wschodniej. Układ kompozycji zdobniczej wzorował się na kobiercach perskich.

Księgi łańcuchowe w bibliotece katedralnej w Hereford, Anglia, ok. 1500 r.

Księga w oprawie sakwowej,
Norymberga 1471 r.

Oprawy złotnicze – wywodzą się z Bizancjum, gdzie księgi liturgiczne oprawiano w złoto, srebro, miedź i zdobiono drogimi kamieniami oraz kością słoniową. Możemy wyróżnić kilka rodzajów opraw złotniczych.

- ❖ Pierwszy typ miał jako główny, centralny element ozdoby płaskorzeźbę z kości słoniowej, przedstawiającą zwykle jakąś scenę biblijną, np. ukrzyżowanie.
- ❖ Drugi rodzaj stanowiły oprawy bez rzeźby, wykonane w całości z blachy grawerowanej i wysadzanej kamieniami. Występowały tu kombinacje blachy srebrnej i złotej lub wycinanej blachy na kolorowej skórze albo jedwabiu.
- ❖ Trzeci rodzaj stanowiły oprawy emaliowane, których cała lub prawie cała powierzchnia pokryta była emalią, zależnie od techniki wykonania i efektu dekoracyjnego zwana celkową lub żłobkową.

Oprawy tłoczone na ślepo – były to oprawy wykonywane bez złocień, gdzie ornamenty wykonywano przy pomocy tłoków przedstawiających rozetki, ryby, ptaki, gwiazdy itp. Oprawy wykonane tą techniką odznaczają się wielkim bogactwem motywów i artystycznym ich rozmieszczeniem.

Oprawy sakwowe – oprawa taka polegała na tym, że skóry okładziny u dołu księgi nie obcinano i nie podwijano pod deskę, lecz długi jej płat puszczano swobodnie. Końce skóry ściągano w węzeł, który tworzył rodzaj sakwy, z tkwiącą w środku książką. Sakwę taką wygodnie ujmowało się w rękę lub nosiło przytwierdzona do pasa.

Oprawy nacinane – polegały na tym, że zarysowywano uprzednio na grubej skórze wzór, o dowolnych motywach, nacinano nożem a potem zwilżoną skórę naciągano na deski okładziny, przez co nacięcia się rozszerzały i rysunek występował wyraźnie. W późniejszych czasach uwypuklano obraz w ten sposób, że podkładano pod spód kawałki skóry lub masę z kitu, tło wygniatano puncowaniem lub wyskrobywano, podczas gdy ornament pozostawał wypukły i gładki.

Oprawy płaszczowe – oprawy te oprócz jednej skóry normalnie okrywającej okładziny, posiadały jeszcze drugą o wiele szerszą i dłuższą, przyszytą lub przytwierdzoną okuciami do brzegów książki. Materiał taki szeroko zwisał ze wszystkich stron tak, że można nim było szczelnie owinąć księgę.

Oprawy mnisze – oszczędnościowe, miały skórę sięgającą tylko do połowy okładki, dalej widoczna była deska.

*Epoka książki
drukowanej*

I Książka drzeworytowa

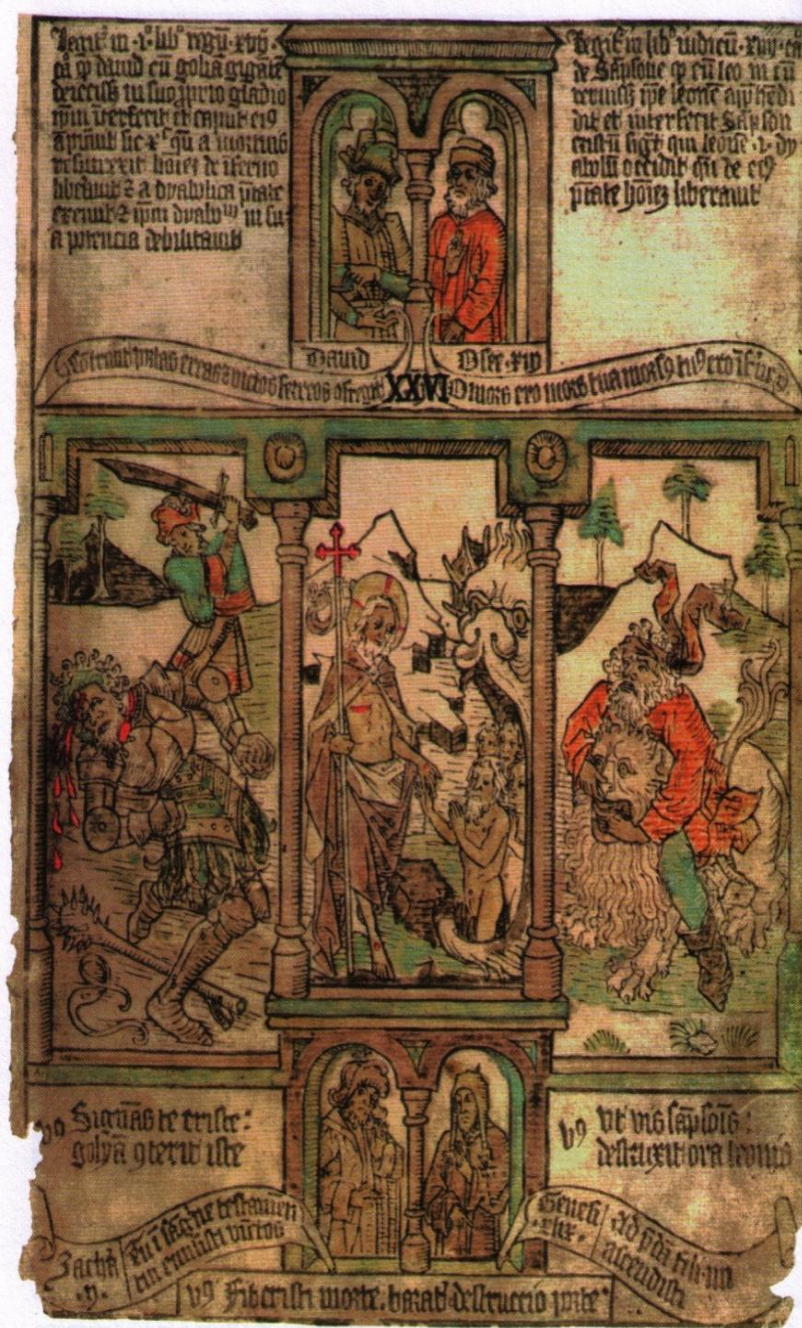
Papier - materiał pisarski wynaleziony w Chinach; początkowo wytwarzany z trzciny, z czasem w postaci cienkich arkuszy lub wstęgi otrzymywany za spiłnionych włókien roślinnych z odpowiednimi dodatkami. Pierwsze papiernie były młynami z napędem kół wodnych. Do połowy XIX wieku dominowała rzemieślnicza produkcja papieru, wytwarzano go ręcznie, początkowo z juty, lnu i konopi, później również z bawełny. Surowiec moczołno przez kilka tygodni, następnie macerowano otrzymując w ten sposób pulpę, zawierającą rozdzielone włókna, zanurzano w tej masie ramę z rozciągniętą gęstą siatką, na której po jej podniesieniu, pozostawała cienka warstwa włókien. Po odciśnięciu wody arkusz oddzielano od formy i suszono, poddawano zaklejaniu.

Książka ksylograficzna (blokowa) – powstała z

kart odbitych jednostronnie z klocków drzeworytowych. Stosowana w Europie w XV wieku; była stadium przejściowym między rękopisem a książką drukowaną ruchomymi czcionkami. Zachowało się około 30 egz., najwcześniejsze mają fragmenty pisane ręcznie. Nie można ustalić pochodzenia zachowanych egzemplarzy, ponieważ wydawano je anonimowo. Można przypuszczać, że najpopularniejsze były Apokalipsa, Ars moriendi, Biblia pauperum.

Drzeworyt (ksylograf) – najstarsza technika druku

wypukłego. Drzeworyt rozpowszechnił się w Chinach (VII wiek n.e.) – odbijano dzięki niemu wzory na tkaninach, karty do gry i wizerunek Buddy. Pierwsze drzeworyty w Europie notujemy na początku XV wieku w Holandii i Niemczech. Materiałem były kawałki drewna najczęściej z gruszy, czereśni, olchy i lipy. Wycięty klocek polerowano dokładnie po tej stronie, na której miał być rysunek. Następnie gęsim piórem nanoszono rysunek ciemną farbą. Rzemieślnik wycinał drewno techniką czarnej kreski (ciąto nożem, dłutem lub rylcem drewno znajdujące się obok czarnych narysowanych linii, a więc tę część drzeworytu, która nie była pokryta rysunkiem). Prawie wszystkie drzeworyty polskie z XVI wieku wykonano tą techniką. Proces wycinania drzeworytów wymagał dużej precyzji. Wycięty drzeworyt po posmarowaniu go farbą drukarską lub mieszaniną sadzy i gumy nadawał się do odbijania na papierze. Były drzeworyty wzdłużne, czyli langowe (stosowano je do XVIII wieku) i sztorcowe.

Stronica z książki ksylograficznej, kolorowany drzeworyt,
Biblia pauperum, XV w.

II Książka drukowana od XV do XVII wieku

17. Rekonstrukcja warsztatu drukarskiego Gutenberga.
Muzeum Gutenberga w Moguncji

Wynalezienie druku ma długą historię. Technika powielania tekstu przez odciskanie pokrytej farbą formy, była znana bowiem już we wczesnym średniowieczu. W Chinach w XI wieku n.e. używano ruchomych czcionek wypalanych z gliny, w Europie ten wynalazek pojawił się dopiero w XV wieku dzięki Janowi Gutenbergowi, który wynalazł metalowe formy do odlewania czcionek. Gutenberg z początku drukował czcionkami drewnianymi, ale szybko przeszedł do wycinania z twardego metalu stempli, którymi wybijał w miedzi wklęsłą formę, a w niej z kolei odlewał czcionki. Innym jego wynalazkiem było zbudowanie drewnianej prasy do tłoczenia odbitek ze składu drukarskiego. Miała ona postać wielkiej dębowej ramy z osadzoną w niej drewnianą śrubą, która była przymocowana do sufitu i podłogi. W dolnej jej części, na ruchomym, dającym się wysuwać fundamencie umieszczano złożony z osobnych czcionek skład tekstu i smarowano go farbą za pomocą dwóch skórzanych poduszczek z uchwytnymi. Po równomiernym roztarciu farby na skład nakładano arkusz wilgotnego papieru, który za pomocą deski i śruby umocowanej w obudowie prasy przyciskano do składu. W ten sposób odbijano kolejno wszystkie arkusze książki z jednej strony, a potem z drugiej.

Inkunabuł – książka wydrukowana przed 1501 r. W Europie pierwszym znanym inkunabułem jest druk Jana Gutenberga (fragment z Księgi Sybilli z około 1445 r.); w Polsce za pierwszy uważa się druk K. Straubego (kalendarz na 1447 r.) wydany w Krakowie. Pierwsze inkunabuły wzorowano na średniowiecznych rękopisach, kroje czcionek naśladowujące pismo ręczne, kolofon, ręczne zdobienie: iluminacja, inicjał; od około 1470 r. wprowadzono ilustracje odbite z klocków drzeworytniczych, w końcu wieku zaczęto unifikować formy typograficzne. Liczbę inkunabułów ocenia się na ponad 40000.

Kolofon – informacja o dziele (autor, tytuł, kopista, datowanie, czasem dodatkowe dane o okolicznościach powstania i zleceniodawcy) umieszczona na końcu książki. Rozwinął się w średniowieczu, zwykle był wyróżniony innym kolorem atramentu lub większymi literami. W druku po raz pierwszy znalazł się w Psalterzu mognickim wydanym przez J. Fusta i P. Schoffera w 1457 r. Do XVI wieku kolofon występował na końcu książki; w XVI wieku na oddzielnej karcie, niezależnie od strony tytułowej; w XVII wieku został nią wyparty. Współcześnie zastępuje go metryka drukarska.

Ilustrowanie i oprawa książek

Strona tytułowa atlasu Gerharda Mercatora – kolorowany miedzioryt.
Wydany przez Jodoka Hondiusa, Amsterdam 1607

Tam gdzie nowa technika nie dorównywała pracy ręcznej, posługiwano się dawnymi metodami. Egzemplarze wydrukowane przekazywano miniaturzystom, którzy ręcznie malowali inicjały, wykonywali iluminacje, dopisywali sygnatury, oznaczające kolejność arkuszy oraz liczbowanie kart i stron. Ponieważ drukarnie zwykle same nie wykonywały iluminacji, a nabywcy książek często polecali je malować we własnym zakresie, w różnych egzemplarzach tego samego wydania spotyka się różne miniatury i ornamenty, przez co książka zachowała swój charakter indywidualny.

W drugiej połowie XVI wieku pojawiła się nowa technika ilustracyjna, która zastąpiła drzeworyt – był to miedzioryt.

Miedzioryt – najstarsza technika artystycznego druku wklęsłego. Matrycą jest tu blacha miedziana, na niej żłobiono rysunek stalowym rylcem, po opracowaniu płytę lekko się podgrzewało a następnie wcierało farbę w wyżłobione rowki. Po usunięciu farby z gładkich partii metalu przykładano się do płyty zwilżony papier i przepuszczało przez prasę.

Ponieważ proces powielania miedziorytów był inny niż druk z czcionki, rysunki odbijano na osobnych kartach, które potem wszywano do książki. Bardzo popularne stały się zwłaszcza wszywane przed kartą tytułową tzw. frontispisy, ilustracje przedstawiające sławnych ludzi, portrety autorów, albo ujmujące w formę symbolu zasadniczą treść książki lub jej fragmenty z tytułem.

Oprawy weneckie – miały typową wschodnią ornamentykę dywanową, ale w środku owalu zamiast arabeski spotykamy już herby lub sceny mitologiczne.

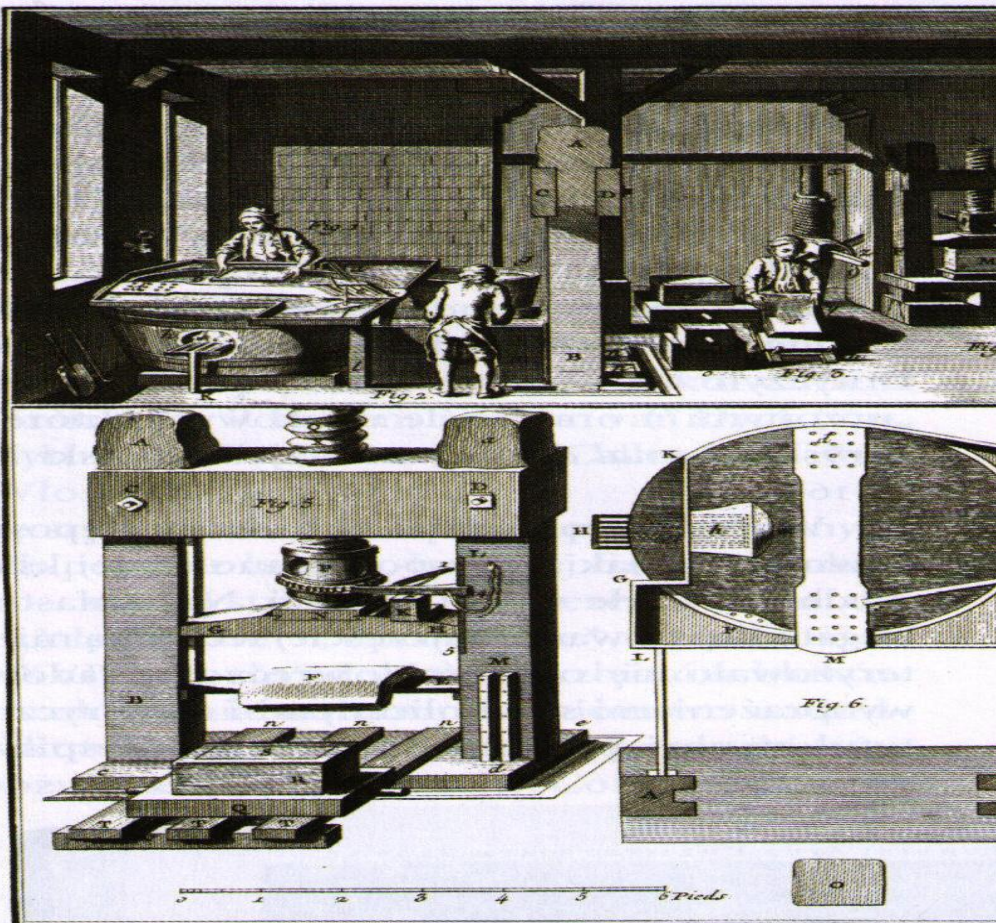
Oprawy grolienowskie – pochodzą od Jana Groliera (1479-1565). Na dekoracje jego opraw składały się trzy motywy:

- ❖ *Ornament wstęgowy*, ułożony geometrycznie, często powleczony czarnym lub kolorowym lakierem.
- ❖ *Ornament arabeskowy* występujący mniej lub bardziej bogato na środku, na brzegach i rogach oprawy.
- ❖ *Ornament ciągły radełką*, które z rzadka tylko jest wprowadzony obok ornamentu wstęgowego.

Oprawy w stylu à la fanfare – które oznaczały się tym, że ornament wstęgowy nie zanika całkowicie, lecz wąsko prowadzony tworzy geometryczne figury. Puste pola wewnątrz figur wypełniają gałązki o drobnych listkach, większe zaś płaszczyzny pokrywa linia spiralna. Lekki ten ornament jest rozłożony równomiernie na całej powierzchni oprawy i wykonany przez setki odcisków delikatnych tłoków.

Oprawy plakietowe – pochodzą z Lyonu. Weszły one w użycie około 1550 r. i przybrały charakter opraw nakładowych. Bogate ornamenty albo były całe grawerowane na jednej płycie, albo były robione oddzielnie stemple dla narożników i dla centralnego owalu. Narożniki te w połączeniu z owalnym ornamentem środkowym tworzyły kompozycję dywanową.

III Książka drukowana w XVIII wieku

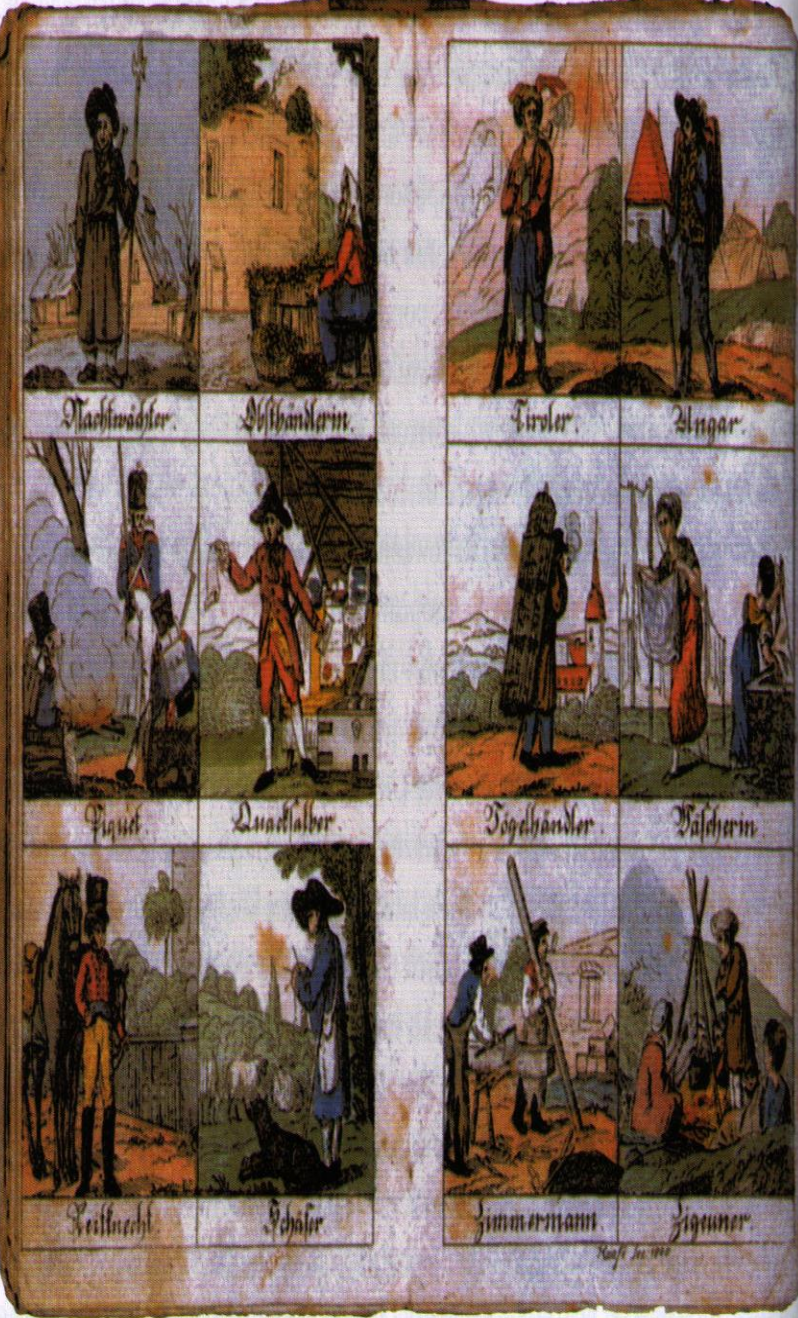

Papetterie, Cuve à Ouvrer.

Strona z *Encyklopedii* Diderota i d'Alemberta przedstawiająca pracę i urządzenia czepalni papieru

W XVIII wieku światopogląd i kierunek życia umysłowego stał pod znakiem oświecenia. Wykładnikiem tego prądu był zwrot do nauk przyrodniczych, do filozofii, która odkryła prawa natury, do wiedzy opartej na ścisłych badaniach naukowych i doświadczeniu. Utrwała się więc szacunek dla potęgi rozumu i ładu opartego na prawach i przepisach, zaznacza się dążenie do postępu i oświaty.

Naukowa atmosfera tego stulecia sprzyja wprawdzie powstawaniu wielkich dzieł źródłowych, ale charakterystyczną cechą piśmiennictwa XVIII wieku jest wyraźna tendencja do specjalizacji prac naukowych, zwłaszcza przyrodniczych. I tak zamiast opisu całej fauny i flory europejskiej czy zamorskiej powstają prace o poszczególnych gatunkach zwierząt, roślin itp. Dążenie do specjalizacji zapanowało we wszystkich dyscyplinach nauki.

W XVIII wieku wykształciły się i wyspecjalizowały pewne formy wydawnictw, które chociaż pojawiały się w poprzednich stuleciach, nie odgrywały dotąd znaczniejszej roli. Powstawały więc *encyklopedie*, *słowniki biograficzne* i różnego rodzaju *leksykony* jako wielkie dzieła pomocnicze.

Obok leksykonów nowością w drugiej połowie XVIII stulecia była pewna odmiana periodyku, mianowicie corocznie wydawane *almanachy*, które spełniały rolę popularnych zbiorów poezji, podręczników literatury, historii, sztuki i w ogóle służyły jako lektura rozrywkowa. Almanachy ukazywały się corocznie jako wytworne tomiki w ósemce, ozdobione subtelnymi obrazkami miedziorytowymi. Oprawione w ładne okładki, stanowiły pełen smaku rodzaj książki czasów rokoka. W miarę wzrostu ich liczby rozwijała się dążność do specjalizacji, rodziła się potrzeba grupowania materiałów według omawianych zagadnień. Pojawiały się więc almanachy teatralne, literackie, genealogiczne, jak np. słynny „*Almanach Gotajski*” zawierający genealogię europejskich rodzin panujących i arystokracji, który od XIX wieku stał się biograficznym periodykiem powszechnym. Ponieważ w almanachach ukazywały się nieraz pierwsze wydania utworów debiutujących ówczesnych pisarzy i poetów, książki te stanowiły cenne źródło do nauki historii literatury.

Powstaje też starannie wydawana *książka dla dzieci*, już nie jako znany od dawna podręcznik szkolny, ale przystosowana do wyobraźni dziecięcego wieku lektura rozrywkowa i pouczająca (bajki, czytanki, powieści i inne).

Neues ABC, podręcznik dla młodzieży, Miśnia, ok. 1830 r.

Ilustrowanie i oprawa książek

W okresie oświecenia punkt ciężkości estetyki książki spoczął na harmonijnym zestawieniu klasycznych proporcji, pięknego i funkcjonalnego kroju pisma, dobrych gatunków materiałów piśmienniczych, skromnych elementów zdobniczych (ramki, przerywniki, inicjały). W przeciwieństwie do ciężkiego, przeładowanego baroku, książki klasycystyczne były proste i eleganckie. Ilustracji wykorzystywano mniej i ściśle współgrały one z tekstem. Przez cały okres w miarę postępów wiedzy coraz ważniejszą rolę odgrywały elementy graficzne tematycznie objaśniające i uzupełniające tekst (np. ilustracje medyczne, botaniczne i zoologiczne, architektoniczne i krajoznawcze, mapy, wykresy, schematy). Powszechnie stosowaną technikę miedziorytniczą starano się udoskonalić przez wielokrotne trawienie płyt dla osiągnięcia lepszych efektów malarskich oraz informacyjnych. Gdy rezultaty nie zadawały wykonawców stosowano jeszcze ręczne kolorowanie rycin.

Oprawa mozaikowa – wykonywano ją w dwojaki sposób: pierwszy polegał na tym, że nakładano cieniutkie kawałki lub paski barwnej skóry na podstawowe tło skórzane. W drugim zaś stosowano technikę właściwej mozaiki, czyli wkomponowywano ściśle dopasowane kawałki skóry w tło, z którego skórę usunięto. Przez równomierne powtarzanie jednego motywu dekoracyjnego otrzymywano wzory tzw. tapetowe lub wprowadzano motywy kwiatowe lub chińskie (pagody, smoki). Często mozaika połączona była ze złoceniem.

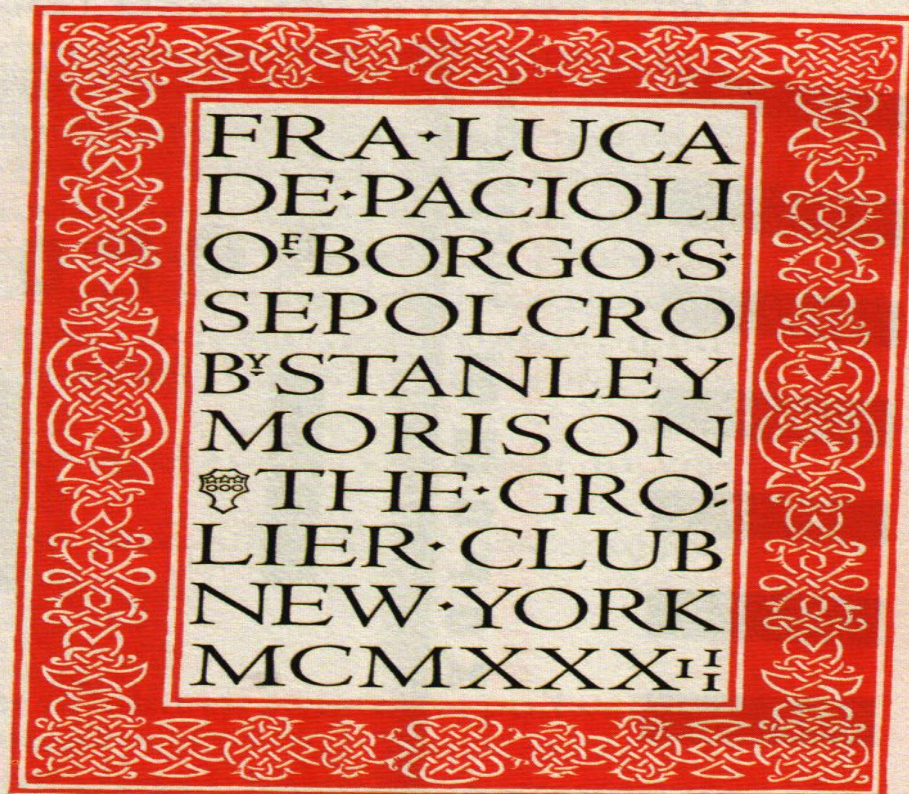
Oprawy koronkowe – ornament ich ogranicza się do złotych linii, małych tłoków na rogach i herbu lub monogramu w centralnym polu. Czasem ramka miała już wzór wąskiej koronki, okalającej całkiem gładką, nie zdobioną powierzchnię oprawy. Obramienia koronkowe wykonywane za pomocą kombinacji radetek i precyzyjnych małych tłoków, a czasem nawet plakiet, stają się coraz bogatsze w niezliczone warianty rozwiązywania wzorów pełnych fantazji i lekkości.

Styl etruski – zwany także stylem angielskim oparty był początkowo na wzorach zaczerpniętych z rysunków na wazach etruskich, z biegiem czasu przyswajał sobie również inne motywy antyczne. Ornament składający się z prostych, według wzorów klasycznych skomponowanych linii, tzw. wzór meandra – układał się na brzegu oprawy. Rysunki były odtwarzane w możliwie naturalnych kolorach za pomocą barwienia lub działania kwasami na skórę. Szczególnie modne były wtedy motywy etruskie i pompejańskie. Z czasem pojawiły się ornamenty bardziej skomplikowane, żłobkowane kolumny, spletające się koła i stylizowane kwiaty.

IV Książka drukowana w XIX i XX wieku

Typograficzna kompozycja Bruce Rogersa
do książki Stanleya Morisona,
Cambridge University Press 1933

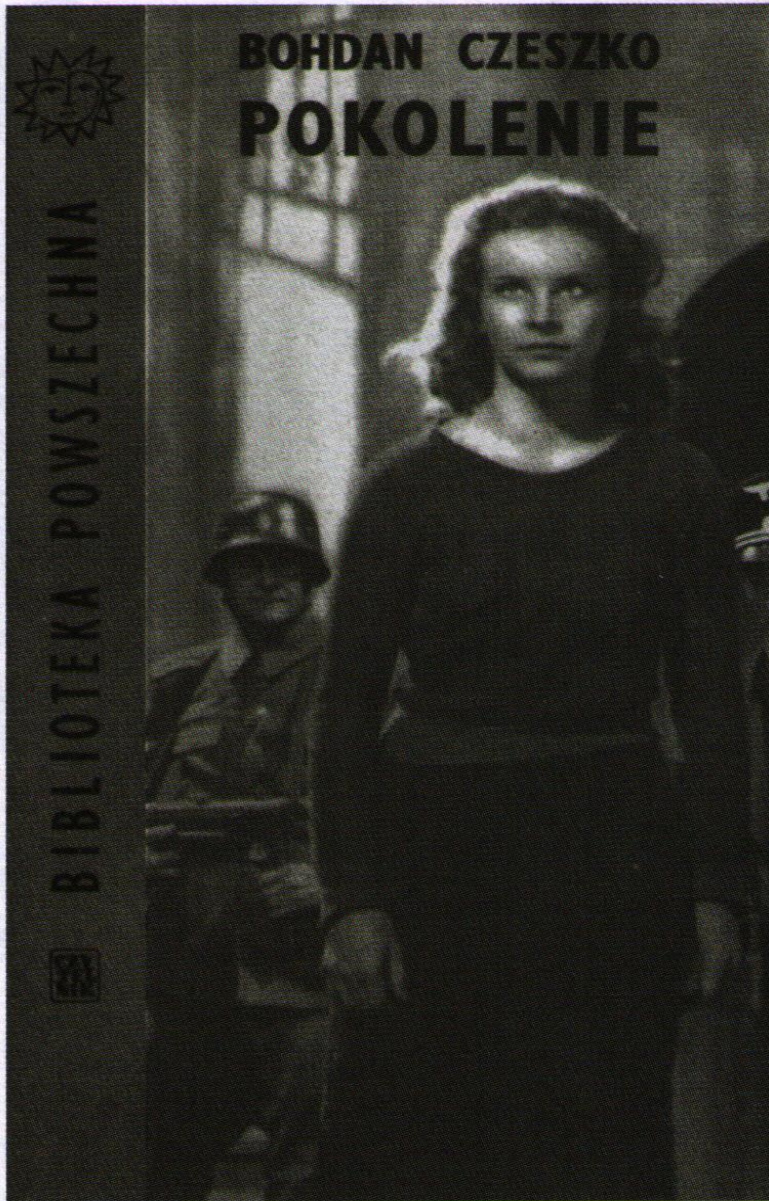

Wraz z rozwijającym się prądem Oświecenia ogromnie wzrastało znaczenie książki w całej kulturze. Szło ono z przybierającą falą oświaty elementarnej, ogarniającą kraje Europy i kontynent amerykański. Budzący się głód wiedzy w rzeszach odbiorców, poparty nową technologią w dziedzinie wytwórczości książki i rozbudowaną organizacją jej rozpowszechniania, uwarunkowały pojawienia się książki w skali masowej.

Książka zaczęła spełniać społeczne funkcje, takie jak:

- ❖ *Funkcje poznawcze* – pełniły je przede wszystkim podręczniki, publikacje naukowe, popularnonaukowe i wydawnictwa służące doskonaleniu zawodowemu.
- ❖ *Funkcje ideologiczne* – książki religijne, polityczne, społeczne i filozoficzne.
- ❖ *Funkcje estetyczne* – literatura piękna (proza, poezja, dramat).
- ❖ *Funkcje wychowawcze* – książki dydaktyczne, zawierające jednocześnie elementy poznawcze, ideologiczne i estetyczne (jak niektóre podręczniki, literatura pamiątkarska, reportaże, powieść historyczna, obyczajowa itp.).

Wszystkie te funkcje realizowały się przez kontakt czytelnika z książką.

Jedna z książek międzywydawniczej serii
Biblioteka Powszechna, Sp. Wydaw. Czytelnik,
Warszawa 1964

Do typów książek, które pojawiły się w XIX i XX wieku możemy zaliczyć:

Książkę masową – która przybrała pewne specyficzne cechy formalne i wydawnicze, takie jak: wysokość nakładu i niska cena, które gwarantowały powszechną jej dostępność, musiała też posiadać funkcjonalny i wygodny w użyciu kształt, a więc niezbyt wielką objętość i nieduży format.

Książka z wydawnictw seryjnych – jest ona przy masowej produkcji elementem organizującym, gdyż raz przyjęty wzorzec dla danej serii, mianowicie nazwa i symbol, sposób opracowania redakcyjnego, format, szata graficzna, wystrój okładki itp., powtarza się niezmiennie w setkach wydawanych pozycji. Numeracja poszczególnych tomów nie tylko spełnia funkcję porządkową, lecz zachęca nabywców do kompletowania serii.

Książka błyskawica – której tematyką jest jakieś aktualne wydarzenie, np. polityczne o randze międzynarodowej, bądź też sprawy o dużym rozgłosie, budzące żywe zainteresowanie publiczności, domagającej się na ten temat szerszej informacji.

Ilustracja i zdobnictwo książki

W XIX i XX wieku weszły do ilustracji nowe techniki graficzne, takie jak:

- ❖ *Drzeworyt sztorcowy* – ten rodzaj drzeworytu pozwalał na uzyskanie delikatnych linii i subtelnego cieniowania, nadawał się więc do reprodukcji dzieł malarskich.
- ❖ *Litografia* – technika graficzna i metoda druku płaskiego z kamiennej, wyszlifowanej matrycy, także odbitka uzyskana tą techniką. Na wypolerowanej powierzchni kamienia wykonuje się rysunek kredką, tłustą farbą lub odpowiednim tuszem, następnie zakwasza się kamień słabym roztworem kwasu azotowego połączonego z gumą arabską i powleka farbą drukarską. Farba przylega tylko do miejsc zarysowanych. Odbitki wykonuje się na papierze pod prasą.
- ❖ *Technika fotochemigraficzna* – otworzyła nowe możliwości wykonywania ilustracji drukiem wypukłym, wklęsłym i płaskim, zastosowanym do reprodukcji jakiegoś oryginalnego obrazu. Istota tej metody polega na tym, że ze światłoczułej powierzchni (z utrwalonym na niej obrazem) poddanej procesom chemicznym, można wytwarzać formy drukarskie. Stąd zostały wypracowane różne techniki szczegółowe (autotypia, heliograviura, rotograviura, światłodruk itp.), które pozwalają wzorce obrazów reprodukcja jako ilustracje.

Afisz litograficzny Eugeniusza Dąbrowski-Dąbrowskiego,
Kraków 1907

Ilustracja
Jana Marcina Szancera
do *Ślubów panielskich*
Fredry, wydanych
w Państwowym
Instytucie
Wydawniczym,
1954

Style w ilustracji XIX i XX wieku:

- ❖ ***Klasycyzy*** – w stylu tym nie ceniono zbyt koloru a zasadniczym elementem ilustracji staje się linia, która jest właściwym środkiem oddania czystego, rzeczowego obrazu.
- ❖ ***Romantyczny*** – w stylu tym wprowadzono motywy baśniowe, religijne oraz ludowe.
- ❖ ***Secesyjny*** – charakteryzował się płynnymi, falistymi liniami, ornamentacją abstrakcyjną bądź roślinną oraz subtelną pastelową kolorystyką. Inspirowany sztuką japońską.
- ❖ ***Impresjonistyczny*** – spowodował rozbitcie harmonii pomiędzy drukiem a ilustracją, gdyż autorzy nie troszczyli się o powiązanie rysunku z tekstem, lecz w cyklu malarskich obrazów przedstawiali dzieło według własnej wizji, pomijając właściwe miejsce i funkcję ilustracji w książce. Wielkie jednostronne tablice, które rozbiły zawartość książki, znowu weszły w obieg. Technika kolorowej fotografii lub sztychu nie harmonizowała z drukiem.

*Epoka książki
elektronicznej*

Książka elektroniczna

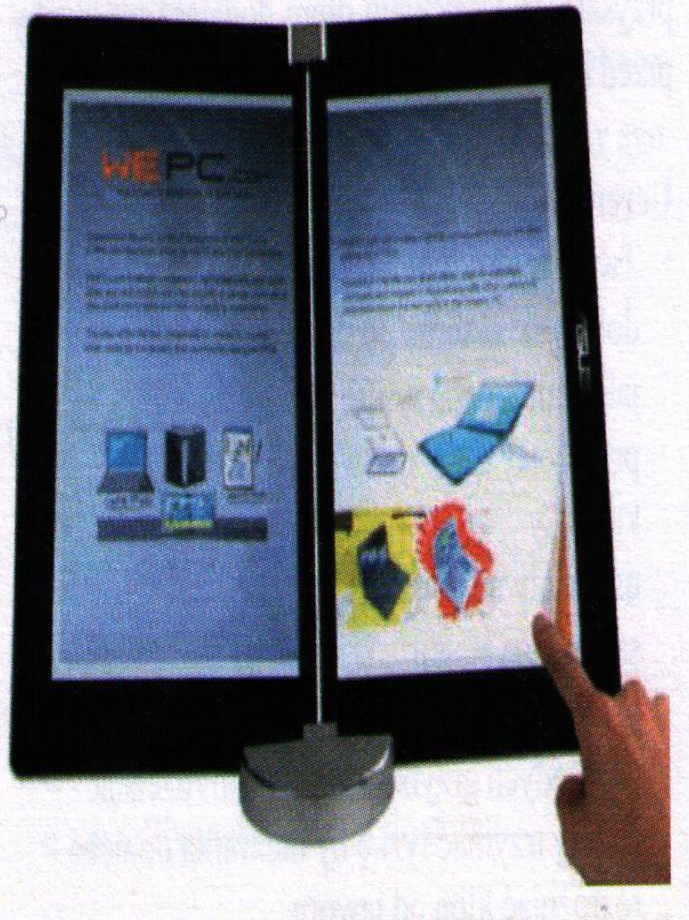

E-book (także: eBook, książka

elektroniczna lub publikacja elektroniczna), e-książka – treść zapisana w formie elektronicznej, przeznaczona do odczytania za pomocą odpowiedniego [oprogramowania](#) zainstalowanego w urządzeniu [komputerowym](#) (np. [komputer osobisty](#), [czytnik książek elektronicznych](#), [telefon komórkowy](#), [mp5](#) czy [palmtop](#)).

Publikacja elektroniczna jest niekiedy ujmowana szerzej, gdyż obejmuje materiały elektroniczne nie będące książkami, jak choćby systemy pomocy. Trudno przeprowadzić precyzyjną klasyfikację i w gruncie rzeczy można przyjmować rozmaite zakresy definicji publikacji i książek elektronicznych. Można jednak przyjąć, że ta ostatnia jest przeniesieniem klasycznej książki czy czasopisma do świata urządzeń komputerowych, co wyraża się choćby w nazwie.

Wskutek zacierania się granic między zakresami mediów, tradycyjna [książka](#) jest wydawana na [papierze](#), ale niekiedy towarzyszą jej materiały audiowizualne, zawarte na płytach czy kasetach, zaś książka elektroniczna z natury łączy [tekst](#) z [multimediami](#), co zawdzięczać można jednolitości elektronicznego medium.

Czym powinna być elektroniczna książka?

Idealną postać e-booka można dość łatwo sobie wyobrazić, zakładając pewne pożądane cechy – niektóre z nich zostały już w jakimś stopniu zrealizowane. Optymalne rozwiązanie techniczne powinno łączyć następujące cechy:

- **Wygodny system nawigacyjny i wyszukiwawczy** w oprogramowaniu służącym do odczytywania książki, pozwalający nie tylko przewijać strony publikacji, ale i powiększać tekst na ekranie, tworzyć elektroniczne zakładki, wykorzystywać hipertekst i wyszukiwać informacje według dowolnych kryteriów, z użyciem warunków logicznych.
- **Bardzo dobra czytelność**, zakładająca zaawansowane techniki generowania czcionek ekranowych i odpowiednią rozdzielczość ekranu czytnika książek elektronicznych. Niedostatki istniejących technik powodują, że dla większości osób stałe korzystanie z tekstów w postaci elektronicznej czytanych ze zwykłego ekranu jest męczące.
- **Techniki ułatwiające odbiór informacji osobom o rozmaitych dysfunkcjach**, jak choćby dźwiękowe odtwarzanie treści (synteza dźwięku), szczególnie istotne dla osób niewidomych i niedowidzących.
- **Dostęp do Internetu** (także bezprzewodowy), dzięki któremu użytkownik komputera PC lub dedykowanego urządzenia może aktualizować już posiadane materiały i pobierać nowe.
- Efektywnie działający, **międzynarodowy system wyszukiwania i pozyskiwania materiałów z rozmaitych źródeł**, jak biblioteki publiczne i naukowe, archiwa, wydawnictwa, codzienna prasa i periodyki.
- **Skuteczny system płatności** za pośrednictwem Internetu.

Zalety książki w postaci elektronicznej:

Książki elektroniczne, a właściwie urządzenia i oprogramowanie do ich pobierania i odtwarzania, mają szereg zalet, a także pewne wady – znaczenie tych ostatnich maleje jednak z każdym rokiem, dzięki bardzo szybkiemu postępowi technicznemu i „spadającym” kosztom.

- Aktualność informacji, którą zawdzięczamy przede wszystkim Internetowi.
- Niższy koszt pozyskiwania informacji (gazet, książek, podręczników szkolnych, prac naukowych itd.), jeśli nie liczyć, rzecz jasna, jednorazowych kosztów sprzętu.
- System nawigacyjny i wyszukiwawczy nieporównanie bogatszy i skuteczniejszy niż w książce tradycyjnej.
- Nieograniczona praktycznie objętość elektronicznych materiałów.
- Łatwa archiwizacja i dostęp do dużej ilości książek. Znikają problemy z przechowywaniem i niepotrzebną makulaturą.
- Łączenie najrozmaitszych typów mediów w jednolitej postaci elektronicznej, niemożliwe do uzyskania w tak szerokim zakresie w książce tradycyjnej.
- Ułatwienie dostępu do informacji dla milionów osób o fizycznych upośledzeniach.
- Coraz większa oferta dostępnych tytułów.

Wady książek w postaci elektronicznej:

- Większe wymagania urządzeń elektronicznych, których używanie wiąże się z określonym poziomem kultury technicznej.
- Koszt nabycia urządzenia (komputera czy specjalistycznego odtwarzacza).
- Niedostateczna ciągle jakość wyświetlaczy, powodujące szybsze zmęczenie czytającego i wolniejsze czytanie (wg testów – o ok. 25 proc.)
- Ograniczona przenośność, aczkolwiek nie dotyczy to już w zasadzie notebooka czy czytnika książek elektronicznych.
- Ograniczenia ekonomicznej infrastruktury (zwłaszcza systemu rozliczeń), zniechęcające wydawców do znacznie intensywniejszego zagospodarowywania nowych możliwości.
- Brak wystarczająco skutecznych technik i technologii ułatwiających korzystanie z mediów elektronicznych osobom niepełnosprawnym (w szczególności syntezy dźwięku).
- Mało skuteczne techniki zabezpieczania praw autorskich.

Bibliografia

1. B. Bieńkowska: *Staropolski świat książki*, – Wrocław: Ossol., 1976.
2. B. Bieńkowska: *Książka na przestrzeni dziejów*. – Warszawa: Wydawnictwo CEBID, 2005.
3. B. Bieńkowska, H. Chamerska: *Tysiąc lat książki i bibliotek w Polsce*. – Wrocław: Ossol., 1992.
4. B. Bieńkowska, H. Chamerska: *Zarys dziejów książki*. – Warszawa: Wydawnictwo Spółdzielcze, 1987.
5. *Encyklopedia wiedzy o książce*. – Wrocław: Ossol., 1971.
6. K. Głombowski, H. Szwejkowska: *Książka rękopiśmienna i biblioteka w starożytności i średniowieczu*. Wyd. 3. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983.
7. K. Maleczyński: *Dzieje starego papieru*. – Wrocław: Ossol., 1974.
8. Cz. Ożarzewski: *Zarys dziejów książki i księgarstwa*. Wyd. 2. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965.
9. J. Pirożyński: *Johannes Gutenberg i początki ery druku*. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.
10. E. Potkowski: *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski*. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984.
11. K. Rzewuski: *Księgoznawstwo*. – Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1987.
12. H. Szwejkowska: *Książka drukowana XV - XVIII wiek, Zarys historyczny*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.
13. H. Szwejkowska: *Wybrane zagadnienia z dziejów książki XIX – XX wieku*. Wyd. 3. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981.
14. B. Szyndler: *I książki mają swoją historię*. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1982.
15. A. Żbikowska-Migoń: *Historia książki w XVIII wieku*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989.